

**“ЯД СПРАГИ” ТА “ЯД ПРИДУШЕНОЇ НЕНАВИСТІ”
(ПАНТЕЛЕЙМОН КУЛІШ НА ДЕРЖАВНИЦЬКИХ ТЕРЕЗАХ
ЄВГЕНА МАЛАНЮКА)**

У статті порушена проблема пошуків Є. Маланюком державницьких критеріїв оцінки діяльності, зокрема П. Куліша. Поет і есеїст піддавав критиці засадничі мірила тих науковців, котрі бажали віднайти “єдину універсальну формулу”, що охопила б “цілого Куліша”, при цьому постійно наголошували на його “борсаннях” та “зрадах”. На переконання Є. Маланюка, уся діяльність П. Куліша була “державницькою”, а сам він був політично свідомим “культурником”. Навіть у його інвективах Є. Маланюк убачав “яд спраги” за національним державництвом. Натомість у працях деяких емігрантів, зокрема й дослідників творчості П. Куліша, Є. Маланюк відчував “дихання пекельним ядом придушеної ненависті”, “замаскованої під “науковість” та спрямованої на політичну деморалізацію українства.

Ключові слова: П. Куліш, Є. Маланюк, С. Єфремов, В. Петров, державницька діяльність.

Mykola Krupach. “Poison of Thirst” and “Poison of Suppressed Hatred” (Panteleimon Kulish on Yevhen Malaniuk’s Scales of State Formation)

The paper focuses on Y. Malaniuk’s search for the national-state criteria of evaluating the activities of prominent figures in the national history, in particular, the classics of the Ukrainian literature. Most clearly this issue was raised in the article “On the Anniversary of Kulish”, written in 1947 in the DP camps. Y. Malaniuk criticized a number of fundamental scales in interpreting P. Kulish’s social activity and creative work, which were used by such critics as S. Yefremov, D. Dontsov, Yu. Lypa, and V. Petrov. Y. Malaniuk was skeptical about attempts to find a ‘unified universal formula’ that would cover ‘all Kulish’ emphasizing his ‘vacillations’ and ‘treasons’. At the same time, in those attempts Y. Malaniuk saw the subconscious belief of such researchers that P. Kulish still held the ‘integrity’ of some kind. On the contrary, for those who assess P. Kulish’s personality Y. Malaniuk suggested taking into account not ‘small’, but ‘considerable facts’ of his great social life and creative work. In Malaniuk’s opinion, P. Kulish’s entire activity was ‘state-forming’, and he himself was a politically conscious ‘cultural activist’. Even when his words sounded as disclosure, in the sonnet “Kulish”, Y. Malaniuk emphasized the writer’s “poison of thirst” for the national statehood. Instead, in the writings of some Soviet scholars-emigrants, among which were the researchers of the works by P. Kulish, in particular, V. Petrov, Y. Malaniuk felt ‘infernal poisonous breath of suppressed hatred, devilish lie’ ‘disguised under scholarly forms’, which was aimed at political demoralization of Ukrainians. Y. Malaniuk urged to reveal it ‘slowly reading’ the publications of some critics whom he considered to be the agents of the Kremlin influence.

Keywords: P. Kulish, Y. Malaniuk, S. Yefremov, V. Petrov, state-forming activity.

Ставлення Євгена Маланюка до Пантелеймона Куліша було особливим уже хоча б тому, що в їхніх біографіях знаковим став 1897 рік. Тоді невдовзі після народження Є. Маланюка відійшов у вічність П. Куліш. Тож Є. Маланюк, беззаперечно сповідуючи метафізичне світосприйняття, цілком міг убачати в такому збігові своєрідний “вердикт Провидіння”. Невипадково в лютому 1957 р., коли редакція “Української літературної газети” в Мюнхені вирішила відсвяткувати 60-ліття Є. Маланюка [7], присвятивши йому майже три сторінки свого видання, ювіляр орієнтовно на третині відведеної площі помістив власну статтю “У Кулішеву річницю” [18]. Він немовби об’єднав обидві події в єдине ціле, саме так ілюструючи те, що прийнято називати “наступністю поколінь”.

Слід зазначити, що стаття “У Кулішеву річницю” датована 1947 р., однак уперше була опублікована лише 1957 р. в “Українській літературній газеті”, редагованій Ю. Лавріненком, у доволі скороченому варіанті. У повному обсязі стаття побачила світ аж у першому томі “Книги спостережень” Є. Маланюка 1962 р. [18]. Коли взяти до уваги ці факти, а також детально проаналізувати і скорочену частину публікації, і ту складну політичну атмосферу, в якій опинився її автор після Другої світової війни, то стає зрозумілим, що стаття “У Кулішеву річницю” – певною мірою етапна у творчості письменника. Тому потребує скрупульозних студій та розлогих коментарів, частина з яких наразі

може бути побудована лише на певних гіпотетичних припущеннях. Скажімо, у ній автор не сприйняв критичної оцінки П. Куліша не тільки з боку С. Єфремова й не вказаного у статті дослідника його творчості (детальніше про це згодом), але і Д. Донцова та Ю. Липи, що й досі може сприйматися як своєрідний відхід Є. Маланюка від, умовно кажучи, “націоналістичного оточення”, або ж, як уже тоді казали, “вісниківства”. Водночас, критикуючи Д. Донцова, дописувач-ювіляр узявся в статті також і захищати його. Тож може навіть виникнути враження про якусь політичну непослідовність автора публікації. Та й загалом видається, що “Кулішева річниця” була певною мірою приводом і для самозахисту Є. Маланюка від низки звинувачень (передусім із боку представників нової, сказати б, “радянської”, хвилі політичних емігрантів), зокрема щодо інвектив, наявних у творчості обох письменників.

Т. Салига, проаналізувавши в порівняльному аспекті творчість П. Куліша та Є. Маланюка, зауважив у висновках своєї розвідки, що ця “тема полісемічна, різноаспектна” [25, 98]. Частково її порушували Ю. Барабаш [2, 29] та інші літературознавці. А в публікаціях Є. Нахліка [21], В. Владимирової [4; 5], Н. Лисенко та Г. Лемещенко [14] докладно висвітлені Маланюкові рецепції як постаті, так і творчості П. Куліша. Р. Чопик, приміром, заперечив спроби Є. Маланюка захистити П. Куліша від критики співвітчизників [27].

Тож мета статті – не просто порушити проблему суб’єктивності рецепцій життєвого та творчого шляху П. Куліша, зокрема представниками різних поколінь та відмінних політичних орієнтацій, а передусім звернути увагу на індивідуально-авторське трактування Є. Маланюком інвектив попередника, у яких новітній поет та есеїст убачав “яд *спраги*” [15] за відсутністю української держави. Водночас прагнемо акцентувати проблему рецепції окремих епізодів критики П. Куліша, зосібна вченими, що зазнали нав’язування “радянського” світогляду й в окремих текстах котрих, на переконання Є. Маланюка, начебто містився “яд *прихованої ненависти*” (класової, атеїстичної тощо), названий також “сов’ядом” [26, 165–166].

Стаття “У Кулішеву річницю” насамперед була скерована на те, щоби припинити поміж істориками української літератури (“та й культури” загалом) внутрішньополітичні дискусії, які, на думку Є. Маланюка, “витворились навіть у своєрідну недобру традицію”, де обминаються “великі теми” – “теми живої людини”, а натомість домінують відкопування усіляких “борсань” та “зрад” митця, а то й надмірне втручання в його особисте життя, як-от у брошурі “Без синтезу” С. Єфремова [19, 108]. На відміну від кабінетних учених Є. Маланюк із власного трагічного досвіду розумів, що український митець у світі національної бездержавності часто мусив виживати передусім фізично. Тож усвідомлював, що й П. Куліш (наприклад, як М. Гоголь) міг цілком пристати до культурного російського середовища, однак у той важкий період української історії поряд із Т. Шевченком він узявся за формування стратегічної ідеології нації. Також есеїст урахував і органічність індивідуальності Т. Шевченка й П. Куліша, проте, мабуть, не завжди переконливо окреслював їх, на що звернув увагу Є. Нахлік [21, 148]

Є. Маланюк пропонував співвітчизникам передусім оцінювати творчий доробок П. Куліша за, метафорично кажучи, “метрологією” Христа, але дещо модифікованою з урахуванням чинників “державності”/“бездержавності” окремого народу. Мовляв, П. Куліш мусив віддавати “кесареві кесареве” (імперії адораційно імперське), а кожний його крок після 1847 р. контролювало III (жандармське) відділення. Але при цьому, маючи мрію відродити в майбутньому власну державу, П. Куліш умудрявся віддавати й “Богові богове”. Зокрема бездержавним українцям він повертав (як умів та міг) національне –

Богом дане, але силоміць забране російськими “кесарями” (імператорами).

Отже, Є. Маланюк намагався виважувати доробок П. Куліша на, сказати б, “державницьких терезах”. Однак такий погляд мав би враховувати ступінь утвердження попередником ідей державності в середовищі власного народу. Зважаючи на вже віками бездержавний статус України, Є. Маланюка передусім цікавило, що практичного зробив митець для наближення її незалежності. Із цих позицій Є. Маланюк безапеляційно переконував, що “державницькою була вся діяльність Куліша”. І коли застосовувати методуку саме “державницької метрології”, то йому видавалося, що, можливо, українців “не так уже дуже й вражатимуть” “славословія на адресу “татарина” – Карамзіна, “арапа” – Пушкіна, несамовитого імперіяльного деміюрга Петра I” та навіть “незвичайної німкені – Катерини”. На думку Є. Маланюка, “всі ті імена – то символи, майже метафори”, “псевдоніми державнотворчих факторів”. Тож використовуючи їх у власних писаннях, П. Куліш начебто якраз “мав на меті ясніше, докладніше показати землякам, що то є державність, розкрити зміст цього давно забутого “українством” поняття” [19, 115–116], а не вказувати їм якийсь конкретний вектор політичного руху.

Цитована думка Є. Маланюка важлива й тим, що походить від безпосереднього учасника національно-визвольної боротьби 1917 – 1921 рр., котрий якраз і вмів прочитувати “державнотворчі фактори” навіть у “славословіях” П. Куліша ворогам України. Зростаючи в російській імперії, Є. Маланюк не просто самотужки збагнув теорію національно-державницького вишколу, зокрема Т. Шевченка і П. Куліша, а й апробував її: передусім він іще юнаком добровільно взяв до рук і перо, і зброю, щоби шляхом і духової, і фізичної боротьби здобувати Україні незалежність від імперії Петра I та Катерини II. Власне, П. Куліш аж ніяк не зробив із Є. Маланюка російського патріота (наприклад, білогвардійця), хоча таким його дехто й прагне змоделювати.

Поряд із Т. Шевченком саме П. Куліш належить до тих небагатьох персонажів національної історії, котрим у книжці “Земля й залізо” (1930) присвячено персональні сонети. Щоправда, сонетові передували диптих “Пам’яті Куліша”, де модерного поета явно лякає перспектива “шляху Куліша”. Проте Ю. Барабаш запропонував “словам про “шлях Куліша” не “надавати занадто широкого сенсу, як це часом робиться в критиці”, бачачи в них усього лише “полемічний засіб, метафору”. Дослідникові було “досить зіставити історіософські роздуми обох авторів про минуле й майбутнє України” та порівняти їхнє “ставлення” до “феномена українського козацтва, Запорозької Січі” чи ж до “Мазепи, Пьотра I, Єкатерини II”, аби “побачити, наскільки різні їхні “шляхи”. Тож у такій науково-інтерпретаційній візії вектор “шляху Куліша” зазнавав різних політичних зломів: “від українофільства через національну самокритику – до химерного поєднання “Європи” з “хутором” і, зрештою, до примирення з російською імперією” як “гарантом виходу України на магістралі світової цивілізації” [2, 368]. З контексту цієї думки може навіть виникнути враження, що П. Куліш, немов Мойсей, вів свій народ у Європу, а потім чомусь знову повернув “назад в єгипетську тюрму”, як Є. Маланюк писав про Росію [17, 125].

Та поет й есеїст усе ж розумів, що не П. Куліш водив кудись свій народ – його вже “привели” в Росію значно давніше. Переживши криваві придушення двох польських повстань, а також усвідомлюючи ідейно-мілітарну неміч власного народу та войовничу агресивність російського шовінізму, колишній кирило-мефодіївець, видається, мав перетворитися на “пророка Єремію”, фрагменти текстів якого він неспроста брав епіграфами для власних творів. Утім, коли уважно проаналізувати збірку “Хуторна поезія”, то, очевидно, і в ній можна побачити певний тактичний хід автора. Він справді не тільки співає гімни

“Пьотрові І” та “Єкатеріне ІІ”, а й міфологізує їх як ідеальних царів Росії. Однак із якою метою? Попередньо “розвішавши” у збірці “іконографічні образи” ніби “єдиних царів-спасенників”, перед котрими як “вірнопідданий” російської імперії буцімто “молиться навколішки”, П. Куліш забезпечив собі, сказати б, “юридичне право”, аби вже в наступному вірші “На незабудь року 1847” “титулувати” Миколу І “богом біснுவатим”, “великим душоубцем”, “катюгою розуму”, котрий “вчив народ марширувати” у “тісних, мов та неволя, штанях” та його ж “парив у холодних банях” тощо [13, 100]. Такий творчий метод умовно можна назвати інтелектуальним втаємниченням думок автора, а приклади його ймовірного вжитку можна вбачати й у багатьох інших текстах П. Куліша. Урешті, можливо, на подібному прочитанні доробку письменника й наголошував Є. Маланюк.

Однак, добираючи лише окремі факти, формально (тематично) зважені на “українсько-російських терезах”, Ю. Барабаш немовби зробив П. Куліша і Є. Маланюка політичними опонентами. Проте останній, урахувавши контекст його публікацій, іще замолоду вмів скрупульозно виважувати політичні факти. Зокрема він добре знав, що “раннє козакославіє Куліша змінилося пізніш на не менш палке козакофобство”, а “ненависть до Москви обернулася ненавистю до Польщі, тим чиннішою, що сполучена була навіть з міністеріяльною російською посадою у Варшаві”. Більше того, “прокльони на адресу Москви переобразилися в оди на честь Петра та Катерини” тощо. Усе це, як зауважував есеїст, академік С. Єфремов називав “борсаннями”, “зрадами” П. Куліша та із “властивим йому спрощенням” навіть “розв’язував цю проблему привабливо-короткою формулою: “без синтези” [19, 107, 109].

Закиди критика-народника, на жаль, справді стали політичним і моральним “присудом” в очах нащадків. Звісно, читача в текстах П. Куліша часом може вражати полярність його поглядів. Утім така антитетичність давала змогу Є. Маланюку з “тез” і “антитез” попередника самому синтезувати найімовірніший шлях розв’язання проблеми. Водночас, перечитуючи брошуру С. Єфремова “Без синтезу”, на її вступних сторінках багато в чому можна погоджуватися й з ученим, навіть попри тенденційність підібраних цитат. А от коли він починає втручатися в приватне життя письменника, щоби передусім на “інтимних фактах” винести й політичний “вердикт” митцеві, то можна зрозуміти й невдоволення Є. Маланюка. Урешті здається, що й сам С. Єфремов соромився власної праці, якимось дивно нарікаючи: “Звісно, не солодко про це писати, а – навпаки – боляче невимовно й одворотно. Взагалі бо прикре це діло копатися в чужій душі, а надто в душі людини, що сама вже одсічи дати не може, оборонити себе не здолає” [9, 13].

Ще більше нерозуміння викликає той факт, що в “Історії українського письменства”, виданій 1919 р. за кордоном, автор, цілком усвідомлюючи життєву драму П. Куліша та доволі аргументовано критикуючи творчість класика, усе ж співчував йому, високо оцінював його різнобічний та часто піонерський внесок у скарбницю національної культури. Також невдовзі після виходу брошури в кулішівському збірникові УАН з’явилася ще одна стаття С. Єфремова – “Провіянний Куліш. Характер і завдання дослідів про Куліша”. Там автор не приховував, що його брошура “Без синтезу” викликала невдоволення багатьох українців. Також, як засвідчує стаття Є. Маланюка “Чергова лекція”, опублікована в “Літературно-науковому віснику” трагічного для академіка 1929 р., він знав і дореволюційний доробок самого С. Єфремова, коли столипінська влада ще начебто “поблажливо дозволяла” йому, зокрема в газеті “Рада”, “вправлятися публіцистичною шаблою”, бо переважно “ці вправи йшли по лінії єдиного фронту всеросійського лібералізму”. Однак дорікав далі Є. Маланюк, коли під час національно-визвольної боротьби 1917 – 1921 рр. “приятелі” С. Єфремова “знали

шаблукі” (“знав” її і Є. Маланюк), то він і як лідер партії соціалістів-федералістів (УПСФ), мав “лише перо” [20, 345]. Також у гімназійні роки Є. Маланюк був активним читачем газети “Рада”, тож цілком очевидно, що й гостро публіцистичні статті С. Єфремова на її шпальтах сприяли тому, аби юнак узяв до рук реальну зброю. Отже, як випливає з подальшого змісту статті, автор легко міг би довести, що С. Єфремов якраз надміру мав тої “синтези”, зокрема політичної, яка йому, воїнові Армії УНР, коштувала втрати Батьківщини.

Проте різкість стилю та тенденційно підібраний фактаж статті Є. Маланюка не були спробою дорікнути академікові за його, наприклад, “борсання” та “зради”. Прочитавши її та, звісно, лаючи, С. Єфремов усе ж таки визнав, що в ній є “жаль” до нього. “Чергова лекція” перед процесом СВУ стала прикладом національної солідарності навіть поміж політичними опонентами бездержавного народу. У ній начебто “прокурор” насправді виступає в ролі “втаємниченого адвоката”, моделюючи з опонента шляхом тенденційно підібраних фактів удаваного “ворога націоналізму”. Утім сам С. Єфремов нарікав, що такою “обороною” Є. Маланюк “отруїв” йому цілий день, тому обізвав його “фашистським підголоском”, а далі згадав (начебто за Є. Чикаленком), що весь український народ – “подлая нація” [10, 524]. Видається, така інвектива не менш категорична за Кулішеві чи Маланюкові, хоча потрібно враховувати тодішній психологічний стан опального академіка. Тож гострі закиди в текстах окремих діячів національної історії, до котрих належали П. Куліш, С. Єфремов і Є. Маланюк, видається, аж ніяк не свідчать про їхню нелюбов до власного народу; радше тут потрібно відчувати вже згадуваний “яд спраги” за відсутністю власної держави. Однак, пишучи статтю в іще помірно українському (ювілейному для П. Куліша!) 1919 р. та ще й у статусі щойно затвердженого академіка (і дату роботи, і звання автора зазначено наприкінці брошури “Без синтезу”), чи задумувався С. Єфремов, що й П. Куліш жив у тоталітарній системі російської імперії, набагато жажливішій, аніж та, яку він застав замолоду? Відповідь на це запитання спрогнозувати, звісна річ, важко. Отож шкода, що в тексті брошури замість глибоко політичних роздумів наявні спроби доволі прискіпливо дослідити приватне життя класика.

Вочевидь не тільки це обурювало Є. Маланюка. Брошура надрукована аж 1924 р. під грифом Української академії наук, яку Є. Маланюк вважав “такою собі культурно-просвітньою Лук’янівкою” [20, 344]. Та попри це, передусім там відбувався процес вироблення певних літературних канонів, прийнятних для радянського режиму. Є. Нахлік звернув увагу на зацікавлення Є. Маланюка працями М. Зерова та М. Грушевського, які можна вважати реабілітаційними щодо нагінок на П. Куліша [21, 146–147]. Тож популярна розвідка С. Єфремова показово вирізняється на їх тлі. Нині важко з’ясувати, чи мала вона хоч якийсь вплив на довготривале вилучення творчості П. Куліша, зі шкільних програм. Однак, можливо, світогляд українців був би дещо іншим, якби в дитинстві вони дізнавалися про українське козацтво, наприклад, із роману “Чорна рада” П. Куліша, а не із другої редакції повісті М. Гоголя “Тарас Бульба”? Подібне гіпотетичне питання цілком могло тривожити і Є. Маланюка. Натомість у С. Єфремова частково застосовано метод нівелювання громадсько-творчих заслуг митця, побудований, серед іншого, на акцентуванні фактів із його особистого життя. Наприклад, схожий підхід згодом застосовував Ю. Шевельов і до презентації постаті та творчості Є. Маланюка, а також Д. Донцова та О. Теліги [28], що дуже обурило, наприклад, Я. Дашкевича [6]. Зрештою і сам С. Єфремов не оминув подібної долі, але це знову ж таки окрема тема.

Утім 1947 р., коли писалася стаття “У Кулішеву річницю” неподалік, а часом і поруч із Є. Маланюком перебував В. Петров. Він на той час був уже

знаним “кулішезнавцем”, що прибув з окупованої України. Поет уже відчув на собі наслідки політичної тенденційності його публікації “Засади поетики” [3]. Як зазначав Б. Рубчак, стаття “явно неприхильна” як до самого Є. Маланюка, так і до його творчості, а головне – “провокативна в негарному сенсі слова”. Так, “в її складному й розумно-хитрому” (чи “навіть “хитромудрому”) “викладі”, В. Петров “приховано обвинувачує” Є. Маланюка “в намаганнях убити мистецтво поезії шляхом і профашистських італійських футуристів, і ранніх радянських поетів-“ударників”, тобто по суті пробільшовицьких митців [24, 106–107]. Знаємо, що за такі “конспіративно-наукові ідеї” В. Петрова, коли б їх розвинули далі й інші “учені-політики”, у повоєнні роки поет міг “дорого заплатити” (можливо, і життям, врешті, він тяжко захворів перед тим на дивну для його віку хворобу [16, 77], а також згодом підозрював, що керовані Кремлем спецслужби “помогли умерти” і його дружині [16, 186]).

1961 р. Є. Маланюк записав у “Нотатнику”: “Тепер ясно, що в своїй далекозорій політиці Москва вислала еліту для “освоєнія” (= розкладу) еміграції. Це були переважно земляки (напр[иклад] В. Петров), але й були висококваліфіковані естети (Ш.), ну й дрібні (Яр Сл.) й навіть психопати (Держав.)” [16, 163]. Пишучи (можливо, і не цілком об’єктивно) про В. Петрова, Я. Славутича та В. Державина, Є. Маланюк за криптограмою “Ш.”, як це й указав у примітках Л. Куценко [16, 297], приховав прізвище Ю. Шевельова. Однак іще 1946 р. в листі до У. Самчука (голови МУРу) Є. Маланюк зізнавався в негативному ставленні до деяких радянських емігрантів, скептично кажучи про “їх метушню, керовану ниточками ззаду”, про “їх глибокодумні реферати, до п’яну дурні і глупі, як ніч”, та піддавав сумніву їх “науковість” [26, 150]. У. Самчук намагався переконати Є. Маланюка в надмірній підозрілості. У відповідь отримав від нього пораду: “Застосуйте методу “повільного читання” першої ліпшої статті (за останній час), особливо невинних, на перший погляд, “рецензій”, і Ви переконаєтесь, що ці “рецензії” дихають *пекельним ядом придушеної ненависті* [курсив мій. – М. К.], езоповщини, диявольської неправди (замаскованої під “науковість”, зрештою дуже “прозору”) <...> Словом, є це екстракт з яду й жовчі, що має кріпость 25 літ режиму єдиного в світі. А тенденція (“остлінія”) є цілком виразна: зробити “з білого чорне, а з чорного біле”. Більш узагальнено Є. Маланюк заговорив навіть про “сов’яд” та про його розповсюджувачів, застерігаючи, що “за наївний контакт із продуктами саме такого стану” О. Теліга “заплатила життям”. Тож, резюмував Є. Маланюк, “в такий спосіб “організують”, мовляв Липа, почуття. Бо в нас навіть дипломовані інтелігенти черпають (коли взагалі черпають) безкритично. А що пише “Проф”, чи “наш знаний”, – ну то сумнівів не може бути” [26, 165–166]. Контекст мемуарів У. Самчука підказує, що “Проф” – це Ю. Шевельов, а “наш знаний” – В. Петров.

Варто нагадати, що ще 1946 р. В. Петров викликав певні політичні підозри, пропагуючи в середовищі повоєнної еміграції дещо завуальовану “остлінію” в книжці М. Шагінян про Т. Шевченка [23]. Тож пишучи статтю “У Кулішеву річницю”, автор наголошував на тому, що й “позви” з духом Куліша тривають”, тому нагадав про “презирливо-пристрасне, цілковите, “тотальне” заперечення” П. Куліша у філософсько-ідеологічному маніфесті Ю. Липи “Призначення України”, а також про “не менш пристрасне відкидання” його в трактаті Д. Донцова “Дух нашої давнини” [19, 106]. А ще Є. Маланюка обурювало, що, як і “народник” С. Єфремов, хтось, хто був йому “повною протилежністю”, бо належав до “найрафінованіших київських учених”, мав “неабияку історичну інтуїцію й культуру”, але “полагоджував проблему Куліша” хоч і начебто “вишуканою та, в ґрунті речі, теж досить упрощеною формулою: “прометеїстичне хлестаковство” [19, 107–107].

Звісно, лише поодинокі читачі знали, що цитований перифраз узятий із книжки В. Петрова “Романи Куліша”, де сказано: “Прометеїстичне хлестаковство – це друга натура в Куліші” [11, 156]. Узагальнено-карикатурний портрет письменника В. Петров змодельював на підставі лише факту написання П. Кулішем листа до чоловіка начебто своєї коханки – Л. Глібова. В. Петров із гнівом праведника взяв на себе обов’язки “адвоката”, аби захистити честь Л. Глібова, а насправді довго (на кількох сторінках) із “прокурорським” запалом ганьбив П. Куліша за “цинізм”, “егоцентричну безпринципну принциповість”, “зовнішній проклямований моралізм” та за “личину, маску” тощо. У цій сцені повчань гультіпаки, нашпигованій моральними інвективами, справжнім “героєм” поставав сам автор. В. Петров змалював себе в образі справжнього “янгола” зі “свічкою” та “різкою” в руках водночас, пристрасно переконуючи читачів: “У нас і в Куліша різні мірки, різні погляди, різні оцінки” [11, 155–157].

Проте коли Є. Маланюк писав статтю, то найімовірніше вже знав (наприклад, від Ю. Клена чи М. Ореста) про взаємини самого В. Петрова із дружиною М. Зерова. В. Агєєва аргументовано припускає, що “інтимні” стосунки цієї пари розпочалися “десь наприкінці” 1920-х років [1, 26]. Тож коли побачила світ книжка “Романи Куліша”, “роман Петрова” був уже в, сказати б, “активній фазі” взаємин. В. Петров постійно акцентував своє товаришування з М. Зеровим. Отже, у біографії класика він передусім сам ілюстрував власну “безпринципну принциповість”, “зовнішній проклямований моралізм”, одягаючись у чергову “личину, маску”, яких у нього було багато. Врешті, на прикладі давно померлого письменника він, найвірогідніше, аналізував власні любові з чужими жінками, принаймні з однією з таких. Отож “прометеїстичне хлестаковство” – це не стільки “друга натура в Куліші”, як, сказати б, “автопортрет” самого В. Петрова. Та й загалом, коли провести скрупульозну перевірку фактів, то, видається, книжку “Романи Куліша” (хоча б за “інтерпретаційну махновщину”) можна вважати радше зразком бульварної літератури.

Є. Нахлік твердить, буцімто “біографічним нарисом” В. Петрова “захоплюються покоління й покоління читачів”, та не приховує, що його “чару” він “не уник замолоду і сам”. Проте зізнається, що в міру “заглиблення у життя і творчість” П. Куліша почав зауважувати в тексті В. Петрова “надто вільне поводження з фактами, листами й творами, фактографічну неповноту, ефектні домисли й надмірну соціологізацію у трактуванні інтимних почуттів”. Виникала проблема наукової верифікації писання В. Петрова, котрий намагався “судити” П. Куліша “з погляду абстрактних схем чи бажаних моделей поведінки” [22, 7]. У підсумку Є. Нахлік написав документально-біографічну студію, назвавши її “Подружнє життя і позашлюбні романи Пантелеймона Куліша”.

Звісна річ, в “абстрактних схемах”, “надмірній соціологізації у трактуванні інтимних почуттів” тощо, сконструйованих у тексті В. Петрова, Є. Нахлік не спробував “прочитувати” отой, за Є. Маланюком, “яд прихованої ненависти” (чи ж “сов’яд”), притаманний стилю науковців тоталітарної системи. Однак доволі “плідну працю” В. Петрова стосовно “організації почуттів” негачії до П. Куліша добре відчував Є. Маланюк. Виступаючи опонентом начебто своїх однодумців, зокрема Д. Донцова та Ю. Липи, Є. Маланюк піддав критиці саме ті їхні книжки, де вони скористалися писаннями В. Петрова, які під грифом “науковості” цілком могли впливати на формування їхньої негативної візії П. Куліша.

Сам же Є. Маланюк закликав українців цінувати П. Куліша передусім за те, що “подарував” їм переклади “Біблії й Шекспіра”, “залишив” у спадок “перший національно-історичний роман”, національну “мову, вироблену і для публіциста, і для науки, і для белетристики”, “дав початок історіософічної і зразки політичної

поезії” та навіть створив для власного народу сучасну абетку [19, 106]. І здійснив він свій подвиг у важких умовах занедбаності (зокрема, М. Гоголем) національно-культурного шляху, тому, враховуючи складні суспільно-політичні умови тодішньої російської імперії (передусім трагічну долю Т. Шевченка), змушений був шукати власні “дипломатичні маршрути”, аби згодом виводити на державницьку путь і свій народ, картаючи його, як робив це і пророк Єремія, а згодом і Є. Маланюк.

Власне, “цілого Куліша” Є. Маланюк побачив іще 1925 р. в уже згаданому сонеті, який опублікував у пражському журналі “Студентський вісник” [15], а не відіслав до друку в ЛНВ, редагованому Д. Донцовим. Адже той застосовував власні “терези” для оцінки творчості українських письменників, критично зважуючи в їхніх текстах наявність “сили” (динаміки боротьби) і “краси” (статичного споглядання). Іще у статті “Криза нашої літератури” (1923) Д. Донцов зараховував П. Куліша до тих митців, яким “представляється ідеал не як щось, за що треба боротись, лише як щось, що паде готове з неба” [8, 362].

Є. Маланюк зобразив цілком протилежний абрис П. Куліша. У сонеті він у “гарячий день” та вночі “довго Шекспіра перекладав”, працюючи “в майбутнє” України, яку бачив у Європі. Ураз невсипний трудар утомився й поринув у сон. Удаючись до сюрреалістичних засобів, Є. Маланюк у сні П. Куліша наповнив його “хутір” віртуальним “сяєвом” із “казковими лаштунками”, на яких Мотронівка враз перетворилася на козацьку столицю (“дивний Чигирин”), “де сплять гетьманські салі” та де ще молодий (“батьорий і стрункий”) письменник сам “вигадував”, як духовий проводир народу, “залізний стиль нових універсалів”, спрямованих на здобуття національно-державної незалежності України (“зорі передодня”). Та казковий сон національного суверенітету закінчився, знову повернулася бездержавна “тьма”. П. Куліш “прокинувся”, а контраст між сном і реальністю, молодістю і старістю сповнив його душу “ядом спраги”, породженим мрією, не перетворюваною в національно-державну дійсність. Тож його вже стареча рука, утомлена десятиліттями невпинно працювати “в неславу й забуття” (ще один із трагічних векторів “шляху Куліша” у візії Є. Маланюка), ухопилася за “перо”, яке, немовби мимовільно, “виводить ядом спраги” ту інвективу, що її й досі не можуть простити П. Кулішеві його сучасники та нащадки: “Народе без пуття, без чести, без поваги” [15]. Роздумами про “тільки той один рядок”, котрий “завше пам’ятаємо” із цілої “бібліотеки книжок” П. Куліша та котрий “болить, як незагоєна рана”, Є. Маланюк і розпочав статтю “У Кулішеву річницю” [19, 105]. Звісна річ, можна не погоджуватися з окремими тезами цієї статті або ж уточнювати їх. Наприклад, Є. Маланюк переконував, що насправді П. Куліш не був “жодним політиком, жодним істориком” у буквальному значенні цих термінів [19, 113]. Однак В. Івашків цілком логічно, посилаючись на свідчення самого П. Куліша, говорить про “його діяльність як політика”, зокрема у період зближення з Кирило-Мефодіївським братством [12, 8]. Таку позицію, очевидно, цілком поділяв би і Є. Маланюк, та пояснення низки тез його статті потребують надто розлогих коментарів, пов’язаних із тим хитким становищем як самого поета-емігранта, так і його родини, що перебувала на вже підконтрольних Москві територіях Чехословаччини. Тож, захищаючи П. Куліша, есеїст водночас немовби писав і втаємничено-авторське “pro domo sua”, щоб уникнути арешту радянськими спецслужбами за власну політичну діяльність.

Можливо, не випадково в цій візії П. Куліш поставав передусім “культурником” (тут і далі курсив Є. Маланюка. – М. К.), щоправда, усе ж не “аполітичним”, а навпаки – “політично свідомим”. Тому автор статті пропонував відкинути з біографії письменника різні “фактики”, якими часом полюбляють бавитися

дослідники його творчості, а зосередити увагу саме на “політичності” його “культурництва”, аби в такий спосіб спробувати знайти “цілого Куліша”. Власне, на думку есеїста, саме “політичність культурництва” П. Куліша є “найхарактеристичнішою й найціннішою рисою “несамовитого Панька”, що робить з нього майже унікальну постать у галереї творців нашого пошевченківського культурно-історичного процесу” XIX ст. А щодо “Панька проклятого”, то таким його вважав і Є. Маланюк. Однак у його візії саме за національно-державну “політичність культурництва” П. Куліша “проклинає його ворог донині та й проклинатиме надалі” [19, 113–114].

ЛІТЕРАТУРА

1. Агеєва В. Поетика парадокса: Інтелектуальна проза Віктора Петрова-Домонтовича. – Київ: Факт, 2006. – 432 с.
2. Барабаш Ю. Не відверну лица. Штрихи до літературної автобіографії. – Київ: Темпора, 2013. – 748 с.
3. Бер В. [Петров В.] Засади поетики (Від “Ars poetica” Є. Маланюка до “Ars poetica” доби розкладеного атома) // МУР (Мистецький український рух). – Зб. I. – Мюнхен; Карльсфельд, 1946. – С. 7–23.
4. Владимирирова В. Кулішезнавчі дослідження Євгена Маланюка // Наукові записки. Вип. 124. Серія: Філологічні науки (літературознавство). – Кіровоград, 2013. – С. 26–32.
5. Владимирирова В. Пантелеймон Куліш у рецепції Є. Маланюка // Євген Маланюк: Життя і творчість. – Суми: Слобожанщина, 1998. – С. 45–49.
6. Дашкевич Я. Дмитро Донцов і боротьба довкола його спадщини // Донцов Д. Твори. – Т. 1. – Геополітичні та ідеологічні праці. – Львів: Кальварія, 2001. – С. 7–19.
7. Дивнич Ю. [Лавріненко Ю.] 60-ліття Маланюка // Українська літературна газета. – 1957, лютий. – Ч. 2. – С. 1.
8. Донцов Д. Криза нашої літератури // ЛНВ. – 1923. – Кн. IV. – С. 351–370.
9. Єфремов С. Без синтезу: до життєвої драми Куліша. – Київ: Укр. Акад. Наук, 1924. – 22 с.
10. Єфремов С. Щоденики, 1923–1929. – Київ: ЗАТ “Газета “Рада”, 1997. – 848 с.
11. Зайцев П. Перше кохання Шевченка. Петров В. Романи Куліша. Аліна й Костомаров. – Київ: Україна, 1994. – 320 с.
12. Івашків В. Пантелеймон Куліш та його політична історія українського народу // Куліш П. Повість про український народ. – Тернопіль: Терно-граф, 2016. – С. 5–57.
13. Куліш П. Хуторна поезія. – Львів, 1882. – 139 с.
14. Лисенко Н., Лемещенко Г. Постать Пантелеймона Куліша у творчості Євгена Маланюка // Творчі та ідейні шукання П. О. Куліша в контексті сьогодення: Зб. наук. праць до 180-річчя від дня народження Пантелеймона Куліша. – Київ: МП Леся, 2000. – С. 202–205.
15. Маланюк Є. Куліш (“Гарячий день втопивсь...”) // Студентський вісник. – 1925. – Ч. 11. – С. 2.
16. Маланюк Є. Нотатники (1936–1968). – Київ: Темпора, 2008. – 336 с.
17. Маланюк Є. Поезії / Упоряд. та передм. Т. Салиги, приміт. М. Старовойта. – Львів: УПІ ім. І.Федорова; “Фенікс Лтд”, 1992. – 686 с.
18. Маланюк Є. У Кулішеву річницю // Українська літературна газета. – 1957, лютий. – Ч. 2. – С. 2.
19. Маланюк Є. У Кулішеву річницю // Маланюк Є. Книга спостережень. – Т. 1. – Торонто: Гомін України, 1962. – С. 105–116.
20. Маланюк Є. Чергова лекція // Літературно-науковий вісник. – 1929. – Кн. IV. – С. 342–350.
21. Нахлік Є. Е. Маланюк про П. Куліша // Науковий збірник Українського Вільного Університету: Матеріали конференції “Народ, нація, держава: українське питання у європейському вимірі”. – Львів, травень 1993 р. – Мюнхен; Львів: УВУ, 1995. – Т. 17. – С. 146–151.
22. Нахлік Є. Подружнє життя і позашлюбні романи Пантелеймона Куліша: документально-біографічна студія. – Київ: Укр. письменник, 2006. – 351 с.
23. Петров В. Провідні етапи розвитку сучасного шевченкознавства // Шевченко та його доба: Зб. 1. Праці Шевченківської конференції 1946 року. – Авгсбург: УВАН, 1947. – С. 1–37.
24. Рубчак Б. Міти метаморфоз, або Пошуки доброго світу: Есеї. – Львів: ЛА “Піраміда”, 2012. – 484 с.
25. Салига Т. Вогнем пречистим. – Львів: Світ, 2004. – 184 с.
26. Самчук У. Планета Ді-Пі. Нотатки й листи. – Вінніпег: Волинь, 1979. – 355 с.
27. Чопик Р. Панько проклятий (Екзистенційна драма П. Куліша) // Слово і Час. – 2010. – № 11. – С. 3–15.
28. Шерех Ю. Скарби, якими володіємо // Сучасність. – 1993. – Ч. 6. – С. 147–164.

REFERENCES

1. Aheieva, V. (2006). *Poetyka paradoksa: Intelektualna proza Viktora Petrova-Domontovycha*. Kyiv: Fact. [in Ukrainian]
2. Barabash, Yu. (2013). *Ne vidvernu lytsia. Shtrykhy do literaturnoi avtobiografii*. Kyiv: Tempora. [in Ukrainian]
3. Ber, V. [Petrov, V.] (1946). *Zasady poetyky (Vid “Ars poetika” Ye. Malaniuka do “Ars poetika” doby rozkladenooho atoma)*. MUR, 1, 7–23. [in Ukrainian]

4. Vladymyrova, V. (2013). Kulisheznavchi doslidzhennia Yevhena Malanyuka. In *Naukovi zapysky. Issue. 124, 26–32. Seria: Filolobichni nauky (literaturoznavstvo)*. Kirovohrad. [in Ukrainian]
5. Vladymyrova, V. (1998). Panteleimon Kulish u retseptsiii Ye. Malaniuka. In *Yevhen Malaniuk: Zbyttia i tvorcbist*, pp. 45–49. Sumy: Slobozhanshchyna. [in Ukrainian]
6. Dashkevych, Yu. (2001). Dmytro Dontsov i borotba dovkola yoho spadshchyny. In *Dontsov D. Tvory. (Vol. 1). Heopolitychni ta ideolobichni pratsi*, 7–19. Lviv: Kalvaria. [in Ukrainian]
7. Dyvnych, Yu. [Lavrinenko, Yu.] (1957, February). 60-littia Malaniuka. *Ukrainska Literaturna hazeta*, 2, 1. [in Ukrainian].
8. Dontsov, D. (1923). Kryza ukrajynskoi literatury. *Literaturno-nukovyi visnyk*, 4, 351–370. [in Ukrainian]
9. Yefremov, S. (1924). *Bez syntezu: do zbyttovoi dramy Kulisha*. Kyiv: Ukrayinska Akademiya Nauk. [in Ukrainian]
10. Yefremov, S. (1997). *Shchobodennyky, 1923–1929*. Kyiv: Zakryte aktsionerne tovarystvo “Hazeta “Rada””. [in Ukrainian]
11. Zaitsev, P. (1994). *Persbe kokhbannya Shevchenka*. Petrov, V. (1994). *Romany Kulisha. Alina i Kostomarov*. Kyiv: Ukraina. [in Ukrainian]
12. Ivashkiv, V. (2016). Panteleimon Kulish ta yoho politychna istoriia ukraiinskoho narodu. In *Kulish P. Povist pro ukraiynskiy narod*, pp. 5–57. Ternopil: Terno-hraf. [in Ukrainian]
13. Kulish, P. (1882). *Kbutorna poeziya*. Lviv. [in Ukrainian]
14. Lysenko, N., Lemeshchenko H. (2000). Postat Panteleimona Kulisha u tvorcbosti Yevhena Malaniuka. *Tvorcbi ta ideini shukannia P. O. Kulisha v konteksti sobodennia: Zbirnyk naukovykh prats do 180-ricchya vid dnya narodzhennia Panteleimona Kulisha*. 202–205. Kyiv: MP Lesya. [in Ukrainian]
15. Malaniuk, Ye. (1925). Kulish (“Hariachyi den vtopyvys...”). *Studentskyi visnyk*, 11, 2. [in Ukrainian]
16. Malaniuk, Ye. (2008). *Notatnyky (1936–1968)*. Kyiv: Tempora. [in Ukrainian]
17. Malaniuk, Ye. (1992). *Poezii*. Lviv: Ukrayynskiy polihrafichnyi instytut im. I. Fedorova; Feniks Ltd. [in Ukrainian]
18. Malaniuk, Ye. (1957, February). U Kulishevu richnytsiu. *Ukrayinska literaturna hazeta*, 2, 2. [in Ukrainian]
19. Malaniuk, Ye. (1962). *Knyha sposterezhen. (Vol. 1)*. Toronto: Homin Ukrainy. [in Ukrainian]
20. Malaniuk, Ye. (1929). Cherhova leksiya. *Literaturno-nukovyi visnyk*, 4, 342–350. [in Ukrainian]
21. Nakhlik, Ye. (1993). Ye. Malanyuk pro P. Kulisha. *Naukovyy zbirnyk Ukrayynskoho Vilnobo Universytetu: Materialy konferentsiyi “Narod, natsiya, derzhava: ukrajynske pytannia u yevropeyskomu vymiri”*. Lviv, traven 1993 r. 146–151. Miunkhen; Lviv: UVU. [in Ukrainian]
22. Nahlik, Ye. (2006). *Podruzbnie zbyttia i pozashliubni romany Panteleimona Kulisha*. Kyiv: Ukrayynskiy pysmennyk. [in Ukrainian]
23. Petrov, V. (1947). Providni etapy rozvytku suchasnoho shevchenkoznavstva. In *Shevchenko ta yoho doba: Zbirnyk 1*. (pp. 1–37). Augsburg: UWAN. [in Ukrainian]
24. Rubchak, B. (2012). *Mify metamorfoz, abo Posbuky dobroho svitu: Eseyi*. Lviv: Literaturna ahentsiya “Pyramida”. [in Ukrainian]
25. Salyha, T. (2004). *Vobnem prechystym*. Lviv: Svit. [in Ukrainian]
26. Samchuk, U. (1979). *Planeta Di-Pi. Notatky i lysty*. Winnipeg: Volyn. [in Ukrainian]
27. Chopyk, R. (2010). Panko proklyaty (Ekzystentsiina drama P. Kulisha). *Slovo i Cbas*, 11, 3–15. [in Ukrainian]
28. Shereh, Yu. [Shevelov, Yu.] (1993). Skarby, yakymy volodiemo. *Suchasnist*, 6, 147–164. [in Ukrainian]

Отримано 27 червня 2019 р.

М. Львів